

CELE MAI TIMPURII UNELTE DE ARAT ABORDATE ÎN PERSPECTIVA METODEI „CUVINTE ȘI LUCRURI”

DE
ADRIAN PORUCIUC*

Abstract:

By taking into consideration Rudolf MERINGER's methodological vision, according to which words should be investigated as organically connected to the real things they stand for, this author propounds an approach to the terminology of tilling tools that began to be used in the vast area known as Fertile Crescent, as well as in regions close to the latter, beginning with the period of the so-called "Neolithic Revolution". A main focus of the article is on Egypt, not only because Ancient Egyptian may be regarded as the earliest well recorded language, but also because stylized representations of tilling implements, such as the hoe and the wooden plough, eventually became hieroglyphic signs. The author of this article points out the existence of striking similarities between Egyptian terms belonging to the ʾr lexical family and basic agricultural terms in Dravidian languages (e.g. Tamil ar 'to dig' and Kannada ar 'plow') as well as in Semitic and Hamitic languages (e.g. Aramaic ar'ā 'earth', Hebrew aras 'tilling' and Berber arar 'threshing ground'). Buck observes, the European terms that display an *ar- root do not have etymological counterparts in languages of the Indo-Iranian branch of the Indo-European family. Such facts enable us to draw two main conclusions: (1) the European root *ar- (which has an Egyptian counterpart) represents just an early stage of an evolution that led to a variant *ar(ə)-, whose meaning reflects passage to an agrarian way of life; (2) the fact that European languages contain agricultural terms that appear to correspond (in form and meaning) to Hamitic, Semitic and Dravidian terms, but not also to terms specific to Indo-European languages of India and Iran, suggests that the agricultural ar- terminology of Europe comes from the language of prehistoric Mediterranean farmers who had brought the "agrarian package" to Europe before the coming of the Proto-Indo-Europeans of the North Pontic steppes. The latter conclusion is supported not only by words, but also by things, if we take into consideration, inter alia, the 4000-years-old plow ("the oldest plough in the world so far discovered") luckily preserved in an Italian peat-bog (at Lavagnone), or the Bronze-Age plowing scenes engraved on cliffs of Italy and Sweden.

Keywords: *Wörter und Sachen; archaeology; tilling tools; Ancient Egypt; Indo-European vocabulary.*

Domeniul studiilor indoeuropene din România beneficiază de existența unei excepționale opere de sinteză, cea intitulată *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (GCLIE, 1981), creație a doi reprezentanți de seamă ai școlii ieșene de lingvistică istorică. La bogatul material alcătuit (dar rămas nepublicat) de Theofil SIMENSCHY (m. 1968), Gheorghe IVĂNESCU a făcut consistente

---

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; aporuciuc@yahoo.com.

adaosuri, de remarcat fiind o cuprinzătoare „parte întâi”, referitoare la „istoricul lingvisticii indoeuropene”, în care sunt prezentate nu doar școli și curente, ci și opere de bază ale unor mari personalități din domeniul avut în vedere. Am considerat că, pentru scopurile lucrării de față, merită luat în considerație paragraful pe care Ivănescu (GCLIE, 1981: 89-90) l-a dedicat activității și realizărilor lui Rudolf MERINGER (1869-1931). După cum arată Ivănescu, înainte de 1900 respectivul savant german „ajunsesse să se preocupe de realități etnografice pentru a putea explica pe cele lingvistice”, iar ulterior tot el a inițiat metoda de cercetare care a devenit cunoscută, în primele decenii ale secolului XX, sub denumirea de „cuvinte și lucruri”. Formula avea să devină și titlu al unei reviste, *Wörter und Sachen*, lansată în 1909. Caracterul interdisciplinar al revistei reieșea din însăși componența grupului întemeietor, în care, pe lângă R. Meringer, apăreau romanistul W. MEYER-LÜBKE, slavistul J. J. MIKKOLA, arheologul R. MUCH și istoricul literar M. MURKO. În mai multe lucrări pe care le-am publicate anterior, am dovedit aplicabilitatea perspectivei „cuvinte și lucruri”¹. În lucrarea de față, voi scoate în evidență relevanța metodei inițiate de Meringer, nu doar pentru domenii precum lingvistica istorică și etimologia, ci și pentru etnologie și etnoarheologie.

Cu riscul de a emite truisme, voi spune că descoperirea (întâmplătoare, sau prin investigații sistematice) a unor obiecte de importanță arheologică, depinde în mare măsură de gradul de perisabilitate a materialelor din care au fost alcătuite respectivele obiecte, de unde și uriașa importanță (pentru arheologie) a diferitor tipuri de ceramică, sau a obiectelor care au măcar unele componente confecționate din piatră, os, sau metal. Implicit, gradul de perisabilitate depinde de caracteristicile zonelor climatice, ca și de tipurile de sol (dacă avem în vedere că de la unii înaintași preistorici înmormântați în sol acid ne-a rămas, pentru studiu, doar smalțul de la dinți). Vom vedea mai jos că, pentru cercetători, semnificative nu sunt doar obiectele evidențiate arheologic (sau măcar anumite reprezentări plastice ale lor), ci și unele denumiri primordiale, care s-au dovedit uneori chiar mai rezistente în timp decât obiectele desemnate inițial².

Cu privire la categoria pe care o putem desemna prin formula „unelte agricole complexe”, cu greu ne putem imagina o unealtă care să fi jucat un rol mai important decât plugul³ în evoluția agriculturii, și chiar a civilizației umane. Dar, după cum vom vedea mai jos, *cuvintele* care au desemnat diverse tipuri de plug, ca și *lucrurile* denumite de acele cuvinte au avut evoluții complicate (dar și deosebit de interesante) în „lumea noastră”, adică în cea care se află în imediată apropiere de zona cunoscută ca *Semiluna Fertilă (Fertile Crescent)*, în care a apărut și s-a dezvoltat agricultura timpurie. Din extensiunea africană a acelei zone provin și numeroase dovezi de folosire a uneltelor puse în discuție aici. Conform unor voci academice autorizate⁴, existența unor unelte de arat propriu-zis (dintr-o fază care a urmat după cea a agriculturii „la săpăligă”) a fost evidențiată pentru

¹ De exemplu, într-un articol mai timpuriu (PORUCIUC 1990: 196), am abordat evoluțiile a două tipuri de topoare de sorginte preistorică, analiza mea concentrându-se pe patru aspecte ale respectivelor obiecte: (1) material; (2) formă; (3) funcție; (4) denumire.

² După mulți ani de cercetări pe linie arheolingvistică, am ajuns la următoarea constatare (formulată concis-metaforic): „Limbile mor – cuvintele supraviețuiesc”.

³ În lucrarea de față, voi folosi *plug* și ca termen generic, acoperind o întreagă gamă de unelte agricole, de la râmocul-cârliș și rarița-crăcană, la aratru și la plugul *propriu-zis* (cel cu brăzdar asimetric și cu rotile).

⁴ Mă refer cu precădere la materialul prezentat în articolul de sinteză privitor la plug din enciclopedia indoeuropeană editată de MALLORY și ADAMS (1997), la care mă voi referi și mai jos.

Egiptul și Mesopotamia mileniului IV î.Hr.⁵ În lucrarea de față voi acorda mai multă atenție țării de pe Nil, având în vedere faptul că Egiptul se dovedește a fi avut intime legături (nu doar culturale, ci și din domeniul lexicului primordial) cu Europa sud-estică (cf. PORUCIUC 2009). Voi acorda o atenție specială dovezilor care indică trecerea de la uneltele primare, precum *săpăligile* specifice așa-numitei „Revoluții Neolitice”, la cele mai complexe, care le-au îngăduit arheologilor să le considere (mai mult sau mai puțin impropriu) a fi *pluguri*.

Pentru arheologi și istorici, ca și pentru culturologi și lingviști, Egiptul are de oferit un imens material de studiu. În ce privește abordarea de față, ne putem bucura nu doar de faptul că ariditatea climatică a Egiptului a făcut posibilă păstrarea aproape intactă a unor obiecte din materiale perisabile, (precum lemnul), ci și faptul că replici miniaturale (dar foarte realist executate) s-au păstrat și ele, fiind evidențiate arheologic. Mai mult, de la reprezentări stilizate ale unor săpăligi și pluguri de lemn, s-a ajuns la semne hieroglifice încadrate în sistemul egiptean de scriere. Așa se face că, la nivel de *realia*, știm cum a apărut plugul de lemn egiptean, printr-o simplă atașare a unei săpăligi la un capăt al unui grindei-oiște de lemn, care la celălalt capăt al său a avut mai întâi două mânere pentru tracțiune umană (posibilă mai ales în solul ușor abordabil, bazat pe mărul adus de Nil), ulterior acele mânere fiind înlocuite de jugul pentru câte o pereche de boi. În multe reprezentări, boii apar ca mânați de un plugar, care ține într-o mână o vargă sau un bici, în timp ce cu cealaltă manevrează mânerul săpăligii devenite brăzdar⁶.

Tot în Egipt s-a ajuns însă și la o variantă mai avansată, anume la un plug de lemn cu „talpă” (plaz), manevrat cu două mânere curbate (foarte asemănătoare celor care aveau să se cheme „coarne” în cazul plugurilor de la noi); și tocmai reprezentarea stilizată a aceluia tip de plug a ajuns să devină parte din sistemul egiptean de scriere hieroglifică – a se vedea, în partea introductivă a dicționarului WALLIS BUDGE (EHD, ed. 1978), tabelul intitulat *Tools and agricultural implements*⁷, unde apar reprezentări de unelte care au devenit grafeme în scrierea hieroglifică egipteană. De fapt, prin intermediul hieroglifelor (a căror descifrare, în secolului XIX, se datorează unor învățați precum Young și Champollion), a ajuns până la noi și denumirea plugului egiptean, denumire care, în susnumitul dicționar, este transliterată ca *hab* sau *heb* (EHD, 441a, respectiv 445b)⁸. Dacă acea denumire de plug (și de acțiune antropică agrară) nu pare a avea corespondente clare în Europa⁹, asemenea corespondente sunt cât se poate de evidente (vezi mai jos) în cazul unui alt termen

⁵ Nu voi exprima aici vreo părere personală cu privire la întâietatea fie a Egiptului, fie a Mesopotamiei în inventarea plugului. Pentru o perspectivă europeană ar fi bine de știut în primul rând că cel mai vechi plug de lemn (cel de la Lavagnone, Italia), păstrat până în zilele noastre, are o vechime de peste 4000 de ani (vezi mai jos).

⁶ Pentru confirmări ale tuturor aspectelor prezentate în fraza de mai sus, se poate accesa <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=ancient+egyptian+farming+plough> (consultat la data de 01.02.2023).

⁷ În tabelul menționat sunt incluse și hieroglife care sunt reprezentări ale unor unelte precum tesla (*nu*), secera (*ma*), sau harponul (*uā*). Acele hieroglife erau folosite și pentru verbele care desemnau acțiunile executate cu ajutorul respectivelor unelte.

⁸ Mai jos, pentru cuvintele egiptene puse în discuție, voi indica doar coloanele în care apar ele în dicționarul Wallis Budge (EHD).

⁹ În privința respectivă, merită puse în discuție următoarele fapte lingvistice: (1) numele egiptean al plugului este, foarte probabil, legat de un verb egiptean fundamental, anume cel prezentat de Wallis Budge ca *ha* ‘a lovi, a distruge’ (459a), cu varianta *kha* ‘a tăia, a ciopli’ (527a); (2) nu este de exclus o legătură primordială dintre respectivul verb egiptean și o rădăcină **kau-* pe care se bazează cuvinte (din limbi europene), obscure etimologic, precum lit. *kauti* ‘a lovi’, germ. *Hau* ‘lovitură, tăiere’, sau eng. *hoe* ‘săpăligă’ și *hew* ‘a tăia, a despică, a ciopli’ (cf. PFEIFER 2004: s.v. *hauen*).

egiptean, care are la bază un radical primordial AR-. Este vorba de egipt. *âr*, sau *âri*¹⁰, de găsit în EHD 65a, cu sensuri verbale precum ‘a face, a crea, a forma, a alcătui, a produce’. De acel *âr* se leagă, printre altele, derivatul *ârit* ‘pământ cultivat, domeniu’ (72a) și expresia *âri seka* ‘a ara’ (66b)¹¹.

Într-o lucrare anterioară (PORUCIUC 2000) am demonstrat că în majoritatea limbilor indoeuropene vorbite în Europa există (sau au existat) termeni pentru verbul *a ara* în care se vede sus-menționatul radical AR-, însă nu cu sensurile mai vechi (și mai generale) arătate de egipt. *âr* (vezi mai sus), ci cu un sens specializat, căpătat desigur în perioada începuturilor agriculturii. Tot acolo am prezentat în paralel (cu exemple extrase din LAHOVARY 1963 și BERGSTRÄSSER 1983) termeni egipteni din familia lui *âr* și termeni similari, ca formă și sens, din limbile dravidiene și semito-hamitice. Astfel am evidențiat faptul că termeni dravidieni precum *ar* ‘a săpa’ (din limba tamilă) și *ar* ‘plug’ (din limba canareză)¹², alături de termeni semito-hamitici precum aram. *ar’â* ‘pământ’, ebr. *aras* ‘lucratul pământului’¹³ și berb. *arar* ‘arie de treier’¹⁴, reflectă răspândirea „pachetului agrar” primar (cel promovat de populația mediteranidă pre-indoeuropeană a Orientului Apropiat și Mijlociu) până în India și în Africa nordică. Indubitabil însă, aceeași mediteranizi neolitici au transportat modul de viață sedentar-agrar și în Europa sud-estică¹⁵, de unde agricultura s-a răspândit (înaintea indoeuropenizării) practic în întreaga Europă¹⁶. Așa s-ar explica și remarcabila corespondență, la nivel de „cuvinte și lucruri”, între zone atât de îndepărtate precum Africa egipto-berberă, Asia semitică, India dravidiană și Europa.

Continental european este departe de a se putea compara cu Egiptul (sau cu Mesopotamia) în domeniul dovezilor concrete privitoare la unelte și practici agrare timpurii. Ar fi însă de observat aici nu doar că dovezile europene nu sunt foarte numeroase, ci și că ele, atâtea câte sunt, nu s-au făcut general cunoscute, deși unele sunt chiar spectaculoase. Dacă descoperirea arheologică a unor

¹⁰ Acel *a* cu punct pe el este explicat de Wallis Budge (15a) ca transcriere a unei vocale scurte de tip /ə/ (valoare fonetică apropiată de cea a vocalei românești transcrise ca *ă*, sau a celei albaneze transcrise ca *ë*). În cuvinte moștenite de limba coptă din vechea egipteană, respectiva vocală a fost perpetuată nu doar ca /a/, ci și ca /i/ sau /o/.

¹¹ Wallis Budge traduce *âri seka* prin verbul englez *to plough* ‘a ara’; de fapt, expresia respectivă s-ar traduce literal, în română, prin ‘a face arătură’ (vezi și egipt. *ska* ‘a ara’, cu prefixul cauzativ *s-*, cf. EHD, 626a). În privința folosirii lui *âri* „ca verb auxiliar” (65a), o expresie egipteană precum *âri pequ* se poate traduce perfect în română prin *a face mâncare*, iar *âri ankh* prin *a face jurământ*.

¹² Limba dravidiană mai demult cunoscută sub denumirea de *canareză* este actualmente prezentată mai ales sub denumirea de *kannada*.

¹³ Introduc aici o notă cu indicarea abrevierilor folosite în această lucrare: alb.=albanez; aram.=aramaic; arom.=aromân; avest.=avestic; berb.=berber; bret.=breton; brit.=britanic; dan.=danez; dravid.=dravidian; ebr.=ebraic; egipt.=egiptean; eng.=englez; fr.=francez; galz.=galez; germ.=german; got.=gotic; grec.=grecesc; IE=indoeuropean; ind.ved.=indian vedic; it.=italian; lat.=latin; let.=leton; lituan.=lituanian; oland.=olandez; PIE=proto-indoeuropean; pol.=polonez; rom.=(daco)român; rus.=rusesec; sanscr.=sanskrit; slov.=slovac; span.=spaniol; sued.=suedez; v.eng.=vechi englez; v.germ.s.=vechi german de sus; v.grec.=vechi grecesc; v.irl.=vechi irlandez (gaelic); v.scand.=vechi scandinav; v.sl.bis.=vechi slavon bisericesc.

¹⁴ Având în vedere existența acelor termeni ne-indoeuropeni, nu putem trece cu vederea că un termen precum lat. *area* ‘suprafață de teren’ (de unde se trag rom. *arie* și fr. *aire*) nu are vreo etimologie sigură în teren indoeuropean, după cum observă ERNOUT și MEILLET (1985: s.v. *area*). Demn de atenție, în această discuție, este și alb. *arë* ‘suprafață de teren, ogor’.

¹⁵ A se vedea capitolul „Tranziția la neolitic în Europa (cca. 7500-5500 î.Hr.)”, în HAARMANN 2017: 23-55.

¹⁶ Răspândirea respectivă, de la Marea Egee până în peninsula Scandinavă, a implicat atât „roire” de populație neolitică sud-est-europeană, cât și aculturație, adică adoptare a „pachetului agrar” de către populații pre-agrare locale de sorginte epipaleolitică și mezolitică. Referitor la pătrunderea modului de viață agrar (și a vocabularului său specific) până în zona scandinavă, iată opinia exprimată de KROONEN (2012: 241 – trad. A.P.): „În opinia mea, cea mai promițătoare ipoteză privitoare la substratul germanic este cea legată de introducerea agriculturii în nord-vestul Europei. Revoluția Neolitică s-a răspândit treptat din Semiluna Fertilă către Europa, prin Anatolia și Balcani [...]”.

piese de plug de lemn (de tip aratru) nu pare posibilă în condițiile climatului european, asemenea descoperiri au existat. De exemplu, în căutarea de informații privitoare la plugul de lemn cunoscut specialiștilor britanici ca *wooden ard* (vezi și vechiul scandinav *arðr* menționat mai jos), am dat peste pagini de internet privitoare la brăzdare de lemn (în formă de hârleț) descoperite în Anglia. O asemenea piesă lucrătoare a fost găsită, în 1974, într-o fântână de pe domeniul Ashwille, iar o piesă similară a fost extrasă din mărul de pe fundul unui canal din Buckinghamshire, în 1990¹⁷. Însă cu adevărat primordiale, pentru Europa, sunt reprezentările rupestre (din epoca bronzului) care înfățișează schematic, dar foarte plastic, aratul cu plugul de lemn. O asemenea reprezentare este cea de la Bohuslän (Suedia)¹⁸, în care este de văzut un plugar care ține cu mâna dreaptă mânerul unui aratru (cu cadru triunghiular), la care sunt înjuțați doi boi. Foarte asemănătoare este o reprezentare rupestră din Italia, datată la cca. 3000 î.Hr., care a fost reprodusă și în articolul despre plug din enciclopedia indoeuropeană editată de MALLORY și ADAMS (1997: 434a-436a). În același articol este menționată și o altă excepțională descoperire, tot din Italia: la Lavagnone, lângă lacul Garda, a fost găsit un plug de lemn *real* (păstrat grație condițiilor prezervatorii ale unei turbării), datând din epoca bronzului (înainte de 2000 î.Hr.)¹⁹. Este vorba de un aratru cu talpă (*sole-ard*), din lemn de stejar, de al cărui grindei se lega o oiște scurtă (cf. rom. *rănciog*), având la capăt un jug (din lemn de fag), pentru două animale de tracțiune (foarte probabil o pereche de boi, ca și în Egipt)²⁰.

Cu privire la dovezile lingvistice de bază, un cuprinzător lexicon al limbilor indoeuropene, anume cel al lui BUCK (cu o primă ediție din 1949)²¹ are și un articol (8.21) al cărui termen-titlu este *plow* (variantă americană a lui *plough* din engleza britanică). În engleza de azi, termenul respectiv este folosit atât ca substantiv, cât și ca verb – a se compara cu rom. *plug* și *a plugui* (pentru ‘a ara cu plugul’). În deschiderea articolului, apare o listă (pe trei coloane) de prescurtări ale unor denumiri de limbi indoeuropene (de fapt toate din Europa, exceptând ultimele două, sanscrita din India și avestica din Iran), fiecare dintre ele fiind însoțită de termenii ei proprii pentru *a ara* și *plug*.

¹⁷ Cu referire la acele descoperiri, s-a pus și întrebarea dacă asemenea brăzdare-hârleț nu au fost cumva depuse ca ofrande.

¹⁸ Cf. [https://www.wikiwand.com/en/Ard_\(plough\)](https://www.wikiwand.com/en/Ard_(plough)) (consultat la data de 07.09.2023).

¹⁹ Cf. <https://sciencephotogallery.com/featured/the-lavagnone-plough-sheila-terry.html> (consultat la data de 12.02.2013). Pe lângă fotografia uneltei preistorice respective, sunt date acolo amănunte despre plugul de la Lavagnone, prezentat ca „cel mai vechi plug din lume descoperit până în prezent”.

²⁰ În perspectiva metodei *cuvinte și lucruri* se cuvine făcută aici următoarea observație: dacă cele mai arhaice denumiri ale unor unelte de arat din Europa au la bază rădăcina **ar-*, de foarte probabilă origine pre-indoeuropeană (vezi exemple mai jos), cei mai mulți termeni indoeuropeni pentru *jug* (cf. grec. *zugon*, lat. *jugum*, sanscr. *yugam*, v.eng. *geoc*, lituan. *jungas* etc.) se bazează pe o rădăcină **yeug-*, de indubitabilă origine proto-indoeuropeană (cf. BUCK 1988: 10.78). Se poate trage concluzia că plugurile din reprezentările europene ale unor scene de arat din epoca bronzului, ca și, mai concret, plugul păstrat „ca atare” la Lavagnone, înfățișează un adaos proto-indoeuropean (anume jugul, pentru tracțiune animală) la o unealtă agricolă aparținătoare de „pachetul agrar” pre-indoeuropean. Varianta primară a respectivei unelte a fost „crăcana” de scurmat pământul, care, la românii timpurii, a purtat denumirea de *râmoc* (de la *a râma* < lat. *rimare* – cf. Ciorănescu 2001, s.v. *rima*). Reprezentări ale unor asemenea „crăcane” sunt date și în articolul privitor la plug (*plow*) din enciclopedia MALLORY, ADAMS 1997 (435b). Privitor la „așa-numitul *râmoc*” al românilor, vezi EDROIU 2017: 77.

²¹ Meringer nu apare în lista bibliografică din dicționarul lui Buck. Iar în prefața dicționarului autorul nu se arată direct preocupat de relația dintre cuvinte și lucruri, ci de „istoria ideilor” și de aspecte de interes lingvistic, precum sinonimia, schimbările de sens, împrumuturile lexicale etc. Și totuși materialul dicționarului în discuție nu este organizat în funcție de cuvinte, ci mai degrabă de lucruri (adică de *realia*), ceea ce reiese cât se poate de clar din cele 22 de titluri ale capitolelor în care este distribuit materialul dicționarului. Dintre acele capitole, le voi da ca exemple aici pe cele referitoare la „animale” (cap. 3), „îmbrăcăminte” (cap. 6), „locuință, casă, mobilier” (cap. 7) și „agricultură, vegetație” (cap. 8, în care este inclus și art. 8.21, privitor la „plug”).

După acele coloane, într-o concisă serie de comentarii, Buck arată că a avut în vedere terminologia indoeuropeană care reflectă „evoluția uneltei respective de la primitivul băț încârligat [*crooked stick*] la plugul modern”²², tot el făcând, în continuarea aceluiași pasaj introductiv, următoarea observație: „În mai multe limbi există cuvinte diferite pentru plugul modern, ca și pentru un plug mai primitiv, de lemn, care este încă folosit de țărani”.

Cum era de așteptat, primul element lexical indoeuropean abordat de Buck în articolul 8.21 este radicalul „IE **ar-*”, care este detectabil „în verbe și substantive din limbile europene, dar necunoscut în indo-iraniană”. (Este evident că, la acel sfârșit de enunț, Buck a avut în vedere doar limbile *indoeuropene* din Iran și India, dar nu a fost preocupat și de limbile *dravidiene*, preindoeuropene, ale Indiei, dintre care unele au păstrat, după cum am menționat mai sus, termeni precum *ar* ‘a săpa’ și *ar* ‘plug’.) Urmează, în același articol, două liste: una de verbe și alta de substantive indoeuropene care dovedesc remarcabila perpetuare și răspândire a acelui radical **ar-*²³. Ambele liste încep cu exemplele oferite de cele două limbi europene clasice, greaca și latina, atestate cu multe secole înaintea erei creștine. Ce este de remarcat în domeniul helenic, este că termenii din greaca veche pentru *a ara* și *plug* – adică v.grec. *aroō* (ἀρόω), respectiv *arotron* (ἄροτρον) – nu s-au păstrat și în greaca modernă, care are *orgōnō* (οργώνω), respectiv *aletri* (ἀλέτρι). Prin contrast, *arare* și *aratrum* din latina clasică au fost moștenite în limbi romanice, precum italiana, cu *arare* (dar și *solcare* < lat. *sulcus* ‘brazdă’) și *aratro*, sau spaniola, cu *arar* și *arado*. Franceza însă are *labourer* (din lat. *laborare* ‘a trudi’) și *charrue* (din lat. *carruca*)²⁴, derivat dintr-un termen galoceltic, care se referea atât la un vehicul cu patru roți, cât și la cotiga cu rotile atașată plugului avansat. În cazul românei, ca limbă romanică, Buck dă verbul *a ara* (care evident este moștenit din lat. *arare*), iar pentru unealta corespunzătoare dă doar substantivul *plug*. Voi adăuga aici că, în vremuri recente, dacoromâna încă avea un vechi substantiv *arat*, cu sensul de ‘plug’, despre care CIORĂNESCU (2001: s.v. *arat*) ne spune următoarele: „Cuvântul este foarte rar, are circulație mică în regiunea Muscel. A fost înlocuit de *plug*, poate datorită confuziei cu participiul de la *a ara* [...]”. De fapt, motivul respectivei înlocuiri a lui *arat* prin *plug* nu a fost doar evitarea acelei posibile confuzii menționate de Ciorănescu, ci, mai concret, însăși înlocuirea vechiului *aratu* de lemn (cu sau fără „potcovire” metalică)²⁵ de către unealta mult mai avansată (având brăzdar asimetric și cotigă cu

²² În această lucrare, toate traducerile de cuvinte, sintagme sau pasaje din alte limbi în română se datorează autorului.

²³ Alături de termeni (de presupusă origine proto-indoeuropeană) din limbi europene și indo-iraniene, în lista de substantive din articolul 8.21 Buck include de asemenea, fără vreun comentariu, termenii pentru plug din armeană (*araur*) și din toharică (*are*). Trebuie spus însă că atât armenii, cât și cei pe care lingviștii i-au desemnat ca „tohari” (demult dispăruți din China nord-vestică), au arătat înrudiri culturale și lingvistice mai multe cu europenii nord-vestici, decât cu indo-iranienii.

²⁴ Franceza și provensala au folosit însă și termenul *araire*, derivat din lat. *aratrum* (cf. BAUMGARTEN, MÉNARD 1996: s.v. *araire*)

²⁵ Dacă se poate spune că *arat* (ca denumire de unealtă) a ieșit din uz în dacoromână, cea veche denumire s-a păstrat mai bine în aromână, alături de o mai veche variantă *aratu* (evident mai apropiată de forma originară din latină). După cum reiese din dicționarul lui PAPAHAĞI (1974), familia lui *ar* (‘eu ar’) din aromână le mai cuprinde și pe arom. *arător* (‘plugar’) și *arătură*. Voi mai spune și că, pentru uneltele lor de arat, aromânii au folosit și termeni precum *aletră* (din neo-greacă), *parmendă* (din albaneză), ca și *dămăliug* și *plug* (Papahagi oferind doar semne de întrebare în privința originilor ultimilor doi termeni). Un amănunt interesant de adăugat aici este că aromâna, spre deosebire de dacoromână, a moștenit din latină nu doar *aratu*, ci și *vomiră* ‘brăzdar’ (din lat. *uomis*, *uomeris*, de unde și italianul *vomere*). Exemplele date în această notă ar sugera și niște întrebări de adresat unor specialiști (mai ales „din afară”) care încă insistă pe ideea că nu doar aromânii, ci chiar toți românii se trag din niște romanici eminentamente pastorali (*Hirtenromanen*), retrași într-o restrânsă zonă montană sud-dunăreană, unde ar fi ajuns să învețe agricultură mai ales de la slavi.

rotile), pe care proto-românii au preluat-o laolaltă cu denumirea sa, veche germanică, de *plug* (la care mă voi referi pe larg într-o lucrare viitoare).

În continuarea aceluiași articol 8.21, Buck se referă la termeni agrari de bază din limbile celtice, germanice, baltice și slave, iar mulți dintre acei termeni (care n-au fost simple împrumuturi din greacă sau din latină) arată aceeași fundamentală rădăcină **ar-* (cu unele variații ale vocalei). Dintre exemplele celtice sunt de remarcat următoarele perechi (pentru *a ara* și *plug*): v.irl. *airim/ arathar*, galz. *aredig/ aradr* și bret. *arat/ arar*. Mai cuprinzătoarea listă de exemple din limbi germanice (vechi și moderne) cuprinde: got. *arjan/ hoha*; v.scand. *erja* (și *plægja*)/ *arðr* (și *plogr*); v.eng. *erian/ sulh* (cf. lat. *sulcus* ‘brazdă’); v.germ.s. *erren/ pfluog*; dan. *pløje/ plov*, sued. *plöja/ plog*; eng. *plow* (brit. *plough*)/ *plow* (brit. *plough*); germ. *pflügen/ Pflug*. Limbile baltice sunt reprezentate de lituan. *arti/ arklas* (și *plugas*) și let. *art/ arkls*. Și pentru limbile slave Buck oferă exemple de bază (dar și unele care au fost greșit interpretate – vezi mai jos), precum următoarele: v.sl.bis. *orati/ ralo*; serb.-croat. *orati/ plug*; pol. *orać/ plug*; rus. *orat’* (și *pachat’*)/ *plug* (dar și un mai vechi *socha*, în forma chirilică *coxa*, care în prezent este transliterat mai ales ca *sokha*, așa cum rus. *naxamb* ‘a ara’ este transliterat ca *pakhat’*)²⁶. Voi mai face aici și următoarele observații: Buck nu a menționat și varianta *radlo*, ca denumire a plugului (sau, mai degrabă, a rariței) în limbi vest-slave, acea variantă fiind foarte semnificativă, după cum vom vedea mai jos. De asemenea, se vede că Buck a acceptat o interpretare etimologică greșită, provenită de la panslaviști ai secolului XIX și perpetuată până în zilele noastre, anume interpretarea aceluia v.sl.bis. *ralo* ca făcând parte, alături de verbul v.sl.bis. *orati* ‘a ara’, din vocabularul moștenit din proto-indoeuropeană în proto-slavă și de acolo în limbile slave istorice. Însă, dacă *orati* arată un radical *or-* care se leagă indubitabil de radicalul **ar-* vizibil în terminologia agrară arhaică din întreaga Europă (dar și din afara ei), ca să se demonstreze că și *ralo* ar avea legătură cu respectivul radical a fost nevoie de speculații și reconstrucții forțate și inutile, de care va fi vorba imediat mai jos.

Într-un destul de recent „dicționar etimologic al vocabularului slav moștenit” (DERKSEN 2008), apare atât un articol privitor la un verb **orāti* ‘a ara’ (ca reconstrucție proto-slavă, cu totul plauzibilă), cât și un articol privitor la un substantiv proto-slav reconstruit (neplauzibil) ca **ordlo-* ‘plug’, menit a explica denumiri slave de plug precum *radlo* din cehă și slovacă, *radlo* din polonă²⁷, alături de susmenționatul *ralo* din sârbă-croată, bulgară și rusă. Derksen îl prezintă pe acel presupus proto-slav. **ordlo-* ca descins direct dintr-un fantomatic **h²(e)rh³-d^hlom*, imaginat ca termen proto-

²⁶ Rus. *pakhat’* ‘a ara’ este dificil din punct de vedere etimologic (cf. VASMER 1987, vol. III: s.v. *naxamb*). Deoarece termenul are și sensul dialectal de ‘a paște (vitele)’, a fost propusă o înrudire a sa nu doar cu rus. *pasti* ‘a paște, a mâna vitele la păscut’, ci și cu lat. *pascere* (> rom. *a paște*). Asemenea corespondențe ar arăta că sensul dialectal al rus. *pakhat’* trimite la o perioadă chiar pre-agrară, în care bovinele erau deja domesticite, dar încă nu folosite la tracțiune, implicit și la arat. Un caz similar este de întrevăzut și printr-o comparație între grec. *agros* și lat. *ager*. Cele două cuvinte sunt evident înrudite etimologic (cf. ERNOUET, MEILLET 1985: s.v. *ager*), însă, în timp ce termenul vechi grecesc (ca și corespondentul *ajrah* din indiana vedică) însemna ‘câmp necultivat’ sau ‘pășune’, lat. *ager* avea un sens evident agrar, el referindu-se exclusiv la pământ cultivat, ca și corespondenții săi germanici, precum got. *akrs* și germ. *Acker* (ambele cu sensul de ‘ogor’), de la cel din urmă provenind și verbul germ. *ackern* ‘a ara’.

²⁷ Acel pol. *radlo* are și un derivat diminutival *radlica* (cf. BRÜCKNER 1970: s.v. *radlo*), cu un sufix *-ica* (pronunțat /itza/), care se vede și în rom. *rariță* (variantă deformată popular-etimologic, sub influența rom. *a rări*), de la un mai vechi *rariță*, împrumutat din slavă. Dacă MDA-IV (2003, s.v. *rariță*) indică o proveniență a lui *rariță* din bulgară, N. Edroiu (citând dintr-o lucrare a lui P. Cancel, din 1921) ia în considerație un împrumut din sârbă, în cazul respectiv (cf. EDROIU 2017: 107).

indoeuropean pentru unealta de arat²⁸. De fapt, nu e nevoie nici de o asemenea reconstrucție complicată, nici de imaginarea folosirii vreunui tip de plug de către proto-indoeuropeni, deoarece, după cum am demonstrat pe larg altundeva (în PORUCIUC 2017), mai ales varianta vest-slavă *radlo* (evident mai veche decât *ralo*) arată o clară origine latină a denumirii unui anumit tip de plug²⁹. A fost vorba, destul de evident, de o unealtă de arat preluată (de către slavii coborâți spre sud, în secolele VI-VII) de la populația romanizată de la Dunărea Mijocie. M-am bazat cu precădere pe faptul că, în articolul privitor la verbul lat. *radere* ('a răzui, a rade') din dicționarul latin ERNOUT, MEILLET 1985, este menționat și un semnificativ derivat al respectivului verb, anume *rallum* (de la un mai vechi **rad-lom*), folosit ca denumire a unui „otic [fr. *racloir*] cu care se răzuia pământul de pe brăzdarul plugului, denumirea fiind apoi folosită chiar pentru brăzdar [fr. *soc*]”³⁰. Pentru a ne imagina cam cum ar fi putut să arate un plug de tip **radlu* preluat de slavi la Dunărea Mijocie, s-ar cuveni să luăm în considerație plugurile romane (cu brăzdar triunghiular, sau cu „cioc” metalic) utilizate în Imperiul Roman, așa cum le-a prezentat PLINIUS MAIOR în sec. I d.Hr. (cf. *Naturalis Historia*, xviii, 170-179). Toate acele unelte de arat romane erau evident mai avansate decât un aratru-crăcană, precum cel desemnat de rus. *sokha* (traductibil prin germ. *Hakenpflug*, termen compus care desemna un „plug primitiv de lemn” – cf. NIKONOVA, ZWILLING 1981: s.v. *coxa*).

Venind vorba de *sokha*, e de observat că doar în rusă termenul respectiv se referea (ca și corespondentul său din gotică, *hoha*) la aratru de lemn, pe când în alte limbi slave *sokha* s-a păstrat cu un sens mai vechi (pre-agrar). Printre exemplele sale slave, Buck dă (în articolul menționat) v.sl.bis. *socha* 'par' și pol. *socha* 'cracă bifurcată', pentru care el ia în considerație o posibilă înrudire cu sanscr. *ṣākhā* 'cracă'. Astfel de corespondențe în plan indoeuropean, dar cu diferențe de sens, mai sunt de văzut în partea finală a articolului 8.21 al lui Buck. El a scos și acolo în evidență lipsa de corespondențe (în terminologia agrară) între limbile indoeuropene din Europa și cele din zona indo-iraniană, unde au fost atestați termeni precum sanscr. *kr̥ṣ-* și avest. *karš-*, ambele însemnând 'a ara', dar având și sensul mai vechi, evident pre-agrar, de 'a trage'. Tot din exemplele ilustrative finale ale lui Buck, se vede că, în timp ce, pentru 'plug', sanscrita avea *langala*, care putea fi „împrumutat dintr-o limbă pre-ariană”, avestica avea un *aēša-* 'plug', care, în plan indoeuropean, are rude etimologice cu sensuri ne-agrare, precum grec *oiax* '(mâner de) cârmă' și sanscr. *iṣā-* 'oiște' (de adăugat aici ar fi că și termenul slav din care provine rom. *oiște* se înrudește cu cel grecesc și cel sanscrit tocmai menționate).

Într-o discuție ca cea de față nu trebuie să ținem seama doar de asemenea corespondențe etimologice, între cuvinte indoeuropene evident înrudite, dar păstrate cu sensuri deosebite în limbi diverse, vechi sau moderne (vezi, de exemplu, sus-menționata corespondență dintre rus. *sokha* 'plug

²⁸ Complicata (și nejustificata) reconstrucție proto-indoeuropeană dată de Derksen în articolul respectiv reflectă insistența cu care indoeuropeniști reconstructiviști mai recentți au ținut să marcheze (prin *h*-uri divers numerotate) presupuse sunete laringale demult dispărute. De fapt, radicalul **h²(e)rh³* (cuprins în reconstrucția **h²(e)rh³-d^hlom* invocată de Derksen), este ceea ce Buck prezentase, mult mai simplu, ca **ar-* (vezi mai sus). Aici trebuie să-mi exprim și părerea că Mallory și Adams (1997), în deja citatul articol despre plug, n-au avut dreptate în a considera că însăși existența radicalului (vechi european) pe care ei îl prezintă ca **h²(e)rh³* ar dovedi că strămoșii proto-indoeuropeni au făcut agricultură cu plugul.

²⁹ Foarte probabil a fost vorba de o rariță cu talpă (plaz) și cu brăzdar simetric, de fier.

³⁰ Pentru că l-am menționat mai sus pe N. Edroiu, voi adăuga aici că articolul meu privitor la originea latină (sau, mai degrabă, timpuriu romană) a termenului slav *ralo*, a confirmat următoarea presupunere exprimată, cu totul independent (în același an), de autorul respectiv, cu privire la originea termenului slav în discuție: „Pentru originea cuvântului în limbile slave ar trebui văzut lat. *rallum* [...], traductibil prin *răzuitoare*” (cf. EDROIU 2017: 10). Din punct de vedere lingvistic, vest-slavul *radlo* îl confirmă perfect pe acel **rad-lom* dat de Ernout și Meillet ca precedent al lat. *rallum* ('otic, brăzdar').

de lemn' și sanscr. *çākhā* 'cracă'). Trebuie să ținem seama și de cuvinte care s-au păstrat într-o anumită limbă cu sensuri aparent divergente, reflectând alunecări de sens care s-au produs în condiții specifice anumitor epoci. În această perspectivă este de revizuit și faptul că (așa cum vedem în apendicele de rădăcini indoeuropene din AHDEL 1973), indoeuropeniști mai timpurii au imaginat existența a două rădăcini IE distincte, anume **ar-* 'a alcătui' (cea comparabilă cu termenul egipt. *ār* 'a face, a crea, a forma, a alcătui, a produce', discutat mai sus), respectiv **ar(ə)-* 'a ara' (care, după cum am văzut, are corespondente clare în limbi ne-indoeuropene, precum cele semito-hamitice și cele dravidiene). De fapt este vorba de una și aceeași rădăcină primordială, care a rămas cu unele sensuri originare (pre-agrare), dar a căpătat și un sens special ('a lucra pământul'), atunci când comunități din anumite zone au trecut la agricultură³¹. Rămâne de discutat și pe viitor dacă rădăcina **ar-* (prezentată mai sus și ca AR-), pe care se bazează numeroase denumiri de unelte și practici agrare europene, este într-adevăr pan-indoeuropeană (cum a fost considerată în general), sau reprezintă de fapt o preluare de la a agricultorii primari (pre-indoeuropeni) din Vechea Europă. Rădăcina **ar-* poate să fi fost un element caracteristic limbii (sau limbilor) vorbite de locuitori ai Europei răsăritene eneolitice, precum cei din vasta arie a civilizației Cucuteni-Trypillia, de unde pachetul agrar a fost preluat (cu terminologia lui specifică) de către proto-indoeuropenii pastorali pătrunși dinspre stepele nord-pontice.

---

³¹ Un foarte interesant termen cu rădăcina **ar-* (la care s-a adăugat productivul sufix proto-germanic **-ti*) este cel moștenit în germană ca *Art*, care înseamnă atât 'fel, chip, purtare', cât și 'arătură, ogor' (de aici derivând și un adjectiv, de uz regional, anume germ. *artig* 'arabil, cultivabil'). Dar, în timp ce cuprinzătorul dicționar german-român coordonat de ISBĂȘESCU și ILIESCU (1966) prezintă un singur termen *Art*, cu toate acele sensuri, dicționarul KLUGE, SEEBOLD 1995 prezintă, în articole separate, un *Art*¹ (ca bazat pe un radical **ar(ə)-* 'a alcătui') și un *Art*² (ca bazat pe un alt radical **ar(ə)-*, cu sensul 'a ara'). Aceeași despărțire, implicând două rădăcini aparent distincte, este de găsit și în dicționarul PFEIFER 2004 (s.v. *Art*¹, respectiv *Art*²).

BIBLIOGRAFIE

- AHDEL 1973 *The American Heritage Dictionary of the English Language* (cu un apendice de rădăcini indoeuropene), ed. William Morris, American Heritage Publishing Co., New York.
- BAUMGARTNER, MÉNARD 1996 Baumgartner, E., Ménard, Ph., *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Le Livre de Poche, Paris.
- BERGSTRÄSSER 1983 (1928) Bergsträsser, G., *Introduction to the Semitic Languages*, Eisenbrauns, Wiona Lake.
- BRÜCKNER 1979 (1927) Brückner, A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- BUCK 1988 (1949) Buck, C. D., *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages – A Contribution to the History of Ideas*, The University of Chicago Press, Chicago.
- CIORĂNESCU 2001 Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, trad., ed. Șandru Mehedinți, T., Popescu Marin, M., Ed. Saeculum I.O., București.
- DERKSEN 2008 Derksen, R., *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Vocabulary*, Brill, Leiden-Boston.
- EDROIU 2017 Edroiu, N., *Plugul în Țările Române (până în sec. XVIII)*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca
- ERNOUT, MEILLET 1985 (1959) Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Klincksieck, Paris.
- HAARMANN 2017 Haarmann, H., *Enigma civilizației danubiene – Descoperirea celei mai vechi culturi de rang înalt din Europa*, trad., ed. Bargan, A., Poruciuc, N., Ed. Demiurg, Iași.
- ISBĂȘESCU, ILIESCU 1966 Isbășescu, M., Iliescu, M. (coord.), *Dicționar german-român*, Ed. Academiei R.S.R., București
- KLUGE 1995 Kluge, F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ediția 23 (reviz. Seebold, E.), Verlag Walter de Gruyter, Berlin.
- KROONEN 2012 Kroonen, G., *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*, in: *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* (Helsinki), 266, 239-260.
- LAHOVARY 1963 Lahovary, N., *Dravidian Origins and the West*, Orient Longmans, Bombay.
- MALLORY, ADAMS 1997 Mallory, J. P., Adams, D. Q. (eds.), *Encyclopedia of Indo-European Culture*, Fitzroy Dearborn, London-Chicago.
- MDA-III, 2003 *Micul dicționar academic*, vol. III, ed. Sala, M. et al., Ed. Univers Enciclopedic, București.
- NIKONOVA, ZWILLING 1981 Nikonova, O. N., Zwilling M. J., *Russisch-deutsches Wörterbuch*, Verlag Russische Sprache, Moskau.
- PAPAHAGI 1974 Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân – Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*. Ed. Academiei R.S.R., București.
- PLINIUS 2002 Plinius, *Naturalis historia – Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, trad., ed. Costa, I., Ed. Polirom, Iași.
- PFEIFER 2004 Pfeifer, W., *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.

- PORUCIUC 1990 Poruciu, A., *TOPOR and BALTAG - Two Lexical Relics from the Copper-Bronze Age*, in: *Kurier*, 15, 195-208, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum.
- PORUCIUC 2000 Poruciu, A., *Radicalul AR- 'a (se) face, a alcătui' > 'a cultiva, a ara' în limbi indoeuropene și ne-indoeuropene*, in: *Thraco-Dacica*, XXI, 1-2, 5-12.
- PORUCIUC 2009 Poruciu, A., *'Egyptoid' and 'Semitidic' elements as relics from prehistoric substrata of European languages*, in: Cotiuță, V. et al. (eds.) *Itinera in praehistoria – Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno (295-301)*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
- PORUCIUC 2017 Poruciu, A., *Probabila origine latină a termenului slav ralo 'plug'*, in: Stanciu, Istrate, M., Răuțu, D. (ed.), *Lucrările celui de-al șaselea simpozion internațional de lingvistică, 29-30 mai 2015 (255-266)*, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București.
- SIMENSCHY, IVĂNESCU 1981 Simenschy, Th., Ivănescu, G., *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, Ed. Didactică și Pedagogică, București.
- VASMER 1986-1987 (1950-1958) Vasmer, M., *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I-IV, ed., reviz. Trubačov, O. N., Izdatel. Progress, Moskva.
- WALLIS BUDGE 1978 (1920) Wallis Budge, E. A., *Egyptian Hieroglyphic Dictionary (EHD)*, vol. I-II, Dover, New York.

SURSE ONLINE

- <https://sciencephotogallery.com/featured/the-lavagnone-plough-sheila-terry.html> (consultat la data de 12.02.2023).
- <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=ancient+egyptian+farming+plough> (consultat la data de 01.02.2023).
- [https://www.wikiwand.com/en/Ard_\(plough\)](https://www.wikiwand.com/en/Ard_(plough)) (consultat la data de 07.02.2023).

